

ньому рукою очевидця було відтворено один з найважливіших періодів історії Кавказького окремого корпусу — напередодні, під час і після повстання декабристів (1819—1832 роки). М. М. Муравйов, який робив спроби допомогти бойовому товаришеві обнародувати ці записи, у травні 1852 р. писав історикові О. Вісковатову: «Знаючи п. Потебню за правдиву й чесну людину, я думаю, що рукопис його, який він хотів би надрукувати, може служити цікавим матеріалом для укладання Вами історії цього полку»²⁸. До цього ж питання повертається Микола Миколайович і в наступному листі: «Офіцер цей, що займав посаду скарбника в полку, завдяки своїй працьовитості й безкорисливості користувався добрим іменем при кількох командирах Єреванського карабінерного полку. Він не мав особливих знань, проте був завжди точний і старанний до занять. Тому гадаю, що щоденник його міг би служити корисним матеріалом»²⁹.

Минали роки. Опанас Юхимович вийшов у відставку і приїхав додому. Тут він одружився й перебрався з родиною до Ромен. У власному будиночку з великим садком підростали четверо синів (Олександр, Андрій, Микола, Петро) та наймолодша дочка Олександра.

Микола Миколайович Муравйов у важкі для Росії часи повернувся до армії, став командуючим корпусом. З його іменем пов'язується ряд видатних перемог, серед них взяття Карса, що був обмінений пізніше на втрачений у Кримській війні Севастополь. До історії Микола Миколайович увійшов із славним іменем Муравйов-Карський. Та де б не перебував командуючий корпусом, завжди знаходилося у нього тепле слово для Опанаса Потебні та його родини. З великим інтересом стежив він за успіхами дітей старого приятеля, жваво обговорював у листах їхнє майбутнє. Муравйов наполягав, щоб первісток Опанаса став його ад'ютантом, але Олександр обрав інший шлях — шлях науки. Випадок перешкодив знайомству Миколи Миколайовича з другим сином Опанаса Юхимовича — Андрієм. Однак у тому, що в родині скромного штабс-капітана у відставці виросли два видатних діяча своєї епохи (вчений і революціонер) слід бачити неабиякий вплив особистості першого вчителя Опанаса Потебні — Миколи Миколайовича Муравйова-Карського.

Одержано 09.11.89.

Рассказывается о влиянии Н. Н. Муравьева, человека близкого к декабристам, на братьев Потебень, из семьи которых вышли два выдающихся деятеля эпохи — ученый и революционер.

²⁸ Відділ рукописів Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, ф. Вісковатова, арк. 212.

²⁹ Там же, арк. 10.

В. П. Кириченко (Київ)

С. Альєнде і А. Піночет: моделі розвитку Чилі

Чому Сальвадор Альєнде, підтриманий на виборах більшістю чилійців, втратив владу? Чому генерал Піночет порівняно легко її захопив і успішно керував країною майже 20 років? Хто такий Піночет — тиран, диктатор чи розумний політик, тонкий психолог і завбачливий економіст? Чи справді Піночет залишив цивільним процвітаючу країну?

Вирішуючи складні внутрішні проблеми, ми починаємо неупереджено дивитися на світ. На шпальтах радянських газет і часописів дедалі частіше з'являються статті та нариси про країни, які змогли порівняно

швидко досягти великих успіхів у своєму економічному розвитку, вдаючись, як нам здається, до простих рішень. Це — Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Південна Корея. Останнім часом економісти й історики починають звертатися й до феномену Чилі, до особистості генерала А. Піночета. Розібратись у тому, що мало і має місце в Чилі за останні 16 років, цікаво як з наукової, так і з практичної точки зору.

Справді, феномен Чилі існує. Того, хто давно не бував у цій країні, вражає побачене: упоряджені висотні будинки, прекрасні шосейні дороги, переповнені товарами полиці магазинів, цілком помірні ціни на місцеві продукти дуже високої якості. Нормально функціонує громадський транспорт, а метро за чистотою та комфортом конкурує з московським. У чилійських магазинах продаються фотоапарати «Зенит» і «Смена», машини «Жигулі» й радянська горілка, які потрапляють сюди через треті країни. І все це — у необмежених кількостях і без черг.

Чилі переходить до розряду країн, що динамічно розвиваються. Доход на душу населення становить там приблизно 3000 американських доларів*. Країна посідає третє місце в світі за видобутком міді. Однак, якщо на початку 70-х років остання давала до 4/5 валютних надходжень, то нині — не більше 50%. У структурі експорту дедалі більше місце посідають промислові товари¹.

Статистика свідчить, що рівень безробіття за останні три роки скоротився з 20 до 6%.

У 1973 р. економіка Чилі на 70% контролювалася державою, у 1990 р. — навпаки: 70% підприємств, магазинів, ресторанів вже перебувало у руках приватних осіб. На початку 70-х років рівень інфляції досягав 1000%, а нині не перевищує 20. Приріст валового національного продукту становив щорічно 3—5%, а у 1989 р. він досяг 10%.

Чилі має найвищий у Латинській Америці рівень письменності: 9/10 жителів країни вміють писати й читати, 97% дітей шкільного віку закінчують восьмирічку. Кожний п'ятий громадянин країни закінчив один із семи національних університетів². Звичайно, там є жебраки, серед яких особливо багато молодих жінок з немовлятами на руках. Однак такого, як у Бразилії чи Аргентині, у Чилі вже не побачиш. І все це пов'язується з правлінням генерала Аугусто Піночета, який передав владу цивільним, залишившись командуючим збройними силами. Його називають «батьком і рятувальником чилійської нації».

Щоденно до міністерства закордонних справ країни звертаються близько 300 іноземців з проханням надати їм чилійське громадянство.

Ким же є насправді цей 75-річний генерал? «Фашистський тиран» чи «батько нації»? «Зрадник і вбивця» чи людина, яка подала унікальний приклад іншим діячам авторитарного типу?

У радянській пресі Піночета зображували не інакше, як орангутангом у мундирі і в темних окулярах, що розпродує іноземним монополіям національне багатство Чилі. Немає нічого простішого оголосити його авторитарним діячем; який «твердою рукою» встановив у країні порядок (кладовищенський порядок, як тоді писали). Однак Чилі після Піночета не справляє враження поневоленої, приниженої країни, де панує тиша односторонності й послууху.

Як відомо, час виносить вирок усім історичним особам, але вже сьогодні ми можемо сказати, що Аугусто Піночет є особою неординарною. Звичайно, це — тиран і диктатор. Однак диктатура у Чилі була дуже своєрідною, нетиповою для «класичних» латиноамериканських диктатур — Парагваю, Аргентини, Бразилії, країн Центральної

*. Половина чилійських сімей належить до середнього класу, багатих і дуже багатих верств суспільства і лише 20% — до категорії бідняків. Мінімум заробітної плати в країні перевищує вартість споживчого кошика.

¹ Exelcior, Mexico.— 1990.— 20 de diciembre.

² Известия.— 1990.— 7 янв.

Америку. Піночет вважає себе рятувальником нації, і цікаво, що, за даними опитування населення, 35% жителів країни також вважають його таким. У 1988 р. на останньому референдумі 45% громадян голосували за ідеї А. Піночета³. До його заслуг відносять і те, що він не допустив до влади «марксистської тиранії», навів у країні порядок, встановив мир і спокій, викоренив хаос і анархію, оживив економіку, відновив повагу до церкви, до закону. Навіть поразку на референдумі та виборах він зумів використати у власних цілях: Піночет заявив, що за власним бажанням передає до рук цивільних демократичну, стабільну, розквітаючу країну з відкритою економікою, необмеженою свободою підприємництва, невеликим зовнішнім боргом, з непоганими показниками у розвитку експорту та рівнем життя народу. І це до певної міри так і є.

А. Піночет неодноразово заявляв, що соціалісти й комуністи довели країну до катастрофи, а він врятував її від неминучої загибелі. Однак ще до приходу до влади Народної єдності в Чилі сталася велика економічна й соціальна криза. У 1964—1970 рр. там правила християнсько-демократична партія, яка, намагаючись перехопити ініціативу у лівих сил, здійснювала досить серйозні соціально-економічні та політичні перетворення. Розпочалася аграрна реформа. Уряд намагався поставити під національний контроль природні багатства. Значно розширилися права профспілок та інших масових організацій. Реформа розв'язала ініціативу мас. Почалися виступи трудящих, які вимагали рішучих змін. Ситуація загрожувала стати некерованою. Використання сили різко загостило економічну та політичну обстановку у країні. Катастрофічно впав рівень виробництва. Зросло безробіття (з 4 до 5%). Протягом 1969 р. число учасників страйків збільшилося у 6 разів і досягло 1 млн. чол. Після падіння курсу песо в червні 1970 р. збанкрутіло понад 700 підприємств⁴. У країні запанували хаос і економічна розруха.

У таких умовах в Чилі відбулися президентські вибори. Жоден з трьох кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів. Найбільші шанси були у кандидата блоку Народної єдності соціаліста Сальвадора Альєнде. 24 жовтня 1970 р. чилійський конгрес більшістю голосів затвердив його президентом.

Було розроблено програму виведення країни з кризи й побудови соціалістичного суспільства. Почав втілюватися в життя надзвичайний план боротьби з безробіттям, що дало можливість збільшити число зайнятих на 200 тис. чол. Були збільшені мінімальна заробітна плата й розмір пенсій, розширено витрати на соціальне забезпечення, житлове будівництво, освіту та охорону здоров'я, розгорнуто кампанію за ліквідацію неписьменності. Уряд різко знизив банківські проценти за надання кредитів, відновив дипломатичні відносини з Кубою, розширив політичне та економічне співробітництво з СРСР та іншими соціалістичними країнами. В результаті вжитих заходів частка зарплати у національному доході за 1971 р. зросла з 51 до 59%, а безробіття скоротилося з 8,3 до 3,8%⁵.

Побудова соціалістичного суспільства в Чилі здійснювалася вже випробуваними методами. У 1971 р. уряд націоналізував власність найбільших американських компаній у гірничорудній та обробній промисловості, у 1971—1972 рр. — приватні банки та 110 з 250 підприємств, що належали великій національній буржуазії.

Уряд приступив до закупівлі акцій найбільших приватних банків, поставив під контроль держави діяльність всіх іноземних банків, запровадив систему безплатного навчання й охорони здоров'я.

³ El Mercurio. — 1980. — 23 de junio.

⁴ Латинская Америка. — 1983. — № 9. — С. 28.

⁵ Королев Ю. Н., Кудачкин М. Ф. Латинская Америка: Революции XX века. — М., 1986. — С. 220.

Завдяки аграрній реформі через два роки було покладено край латифундизму: 40% всієї оброблюваної землі розподілили серед селян. Зросло число кооперативів. Було ліквідовано три військово-повітряні бази США на чилійській території.

Трудащі залучалися до всіх рівнів управління суспільним виробництвом. Дирекції підприємств, що контролювалися державою, діяли через адміністративну раду, до складу якої входили на рівних засадах п'ять представників від колективу трудящих, які обиралися на зборах прямим таємним голосуванням, та п'ять представників уряду. Крім рад, на підприємствах діяли виробничі комітети (на націоналізованих підприємствах) та комітети безпеки (у приватному секторі). Профспілки Чилі прийняли рішення про створення спеціальних груп контролю за виконанням рішень уряду з питань виробництва. У сільському господарстві виникали селянські ради та центри аграрної реформи.

На початковому етапі (до вересня 1971 р.) заходи народного уряду підтримувала більшість населення. Про це свідчать муніципальні вибори у квітні 1971 р., коли Народну єдність підтримували 50% виборців. Однак незабаром ситуація різко змінилася. Фактично вся сфера розподілу виявилася під контролем опонентів Народної єдності, що призвело до розриву економічного циклу виробництва й розподілу та відтворення. Виник «чорний ринок», який втягував у свою систему навіть державний сектор. Країна опинилася на межі економічного краху.

Державні системи безплатної охорони здоров'я, освіти й пенсійного забезпечення стали для казни непосильним тягарем. Приватне підприємництво не витримувало величезних податків. Почався вплив капіталу за кордон. Це призвело до різкого погіршення економічного становища широких верств населення. Робітничий клас, який спочатку підтримував уряд С. Альєнде, відповів своєю випробуваною зброєю — страйками. Цим скористалися внутрішня та зовнішня опозиція. В першій половині 1972 р. мали місце виступи робітників на підприємствах міжнародної промисловості у Чукуматі, Ексотиці, Антофагасті. Страйкарі вимагали збільшення платні та передачі державних підприємств їхнім трудовим колективам.

Учасники так званого «страйку хазяїв», що стався у жовтні — листопаді 1972 р., вимагали скасувати рішення уряду про створення державної транспортної компанії. До них приєдналися продавці та крамарі. У відповідь уряд у 24-х з 25-ти провінцій запровадив надзвичайний стан. Страйк переріс у загальний. Його учасники вимагали повернути підприємства власникам, затвердити конституційну реформу, яка забороняла експропріацію підприємств без згоди конгресу, скасувати народні комітети забезпечення, створені для боротьби із спекуляцією, скасувати цензуру радіостанцій, запроваджену військовими властями після затвердження надзвичайного стану, тощо.

У листопаді 1972 р. С. Альєнде ввів до складу уряду військових. Парламентські вибори у березні 1973 р. засвідчили падіння популярності уряду: хоч 43% виборців голосували за ліві партії, Народна єдність втратила 6% виборців порівняно з 1971 р.

Після безрезневих виборів президент вивів з уряду генералів і сформував його з представників партій Народної єдності. Авторитет лівих військових швидко падав.

У липні 1973 р. почався страйк власників вантажного транспорту. Країна була фактично паралізована. Тільки із середини липня до кінця серпня 1973 р. було здійснено понад 1,5 тис. диверсійних актів. Почався військовий заколот правих офіцерів, який був придушений військовими уряду. Однак у липні — серпні 1973 р. командування армії розпочало активні насильницькі дії проти трудових колективів — пошуки зброї, арешти робітничих ватажків тощо*.

* С. Альєнде так і не став президентом усіх чилійців. На нього тисли соціалісти, штовхаючи до порушення Конституції країни. Представники лівого революційного

Економічний і політичний хаос, безпорядки, «вакуум влади», агресивність опозиції викликали «заколотницьку філософію» як серед військових, так і серед широких верств населення. В армії визрівала змова. 11 вересня 1973 р. військові на чолі з генералом Піночетом здійснили державний переворот.

Нова влада звернулася за порадою і допомогою до так званої «чикагської школи», що виникла в середині 60-х років. Це — один із сучасних напрямків політичної економії, яка базується на принципах неолібералізму. Її представники — М. Фрідмен, Ф. Найт, Т. Саймонс, Дж. Стіглер — виступають проти втручання держави в економіку, вважаючи, що ринковий механізм цілком забезпечує її функціонування. Вони твердять, що економічні кризи виникають не внаслідок суперечностей процесу відтворення, а внаслідок порушень у грошово-кредитній сфері і помилок в економічній політиці. Вчені цієї школи відкидають методи фінансового регулювання і вважають головним інструментом впливу на економіку варіювання розмірами грошової маси.

Щоб вилікувати хвору економіку від «соціалістичного вірусу», наполягають представники чикагської школи, слід розвивати ринковий механізм, повернути державі роль «нічної варті». Оплачувати соціальні програми з бюджету — означає плодити утриманців. Держава не зобов'язана допомагати тим, хто біднішає, і перешкоджати тим, хто хоче стати багатим. Передусім важливо розкрячати виробничі сили, підвищити ефективність економіки. Чим більшим буде разом зароблене багатство, тим простіше буде суспільству його розподіляти. Відповідно до цих ідей рекомендуються і методи: м'якими заходами тверду валюту не заробиш. Очевидно, що в основі ідей чикагської школи лежить соціальний дарвінізм — «виживає сильніший».

Хунта залучила групу експертів чикагської школи до розробки стратегії економічного розвитку країни*. Рушійною силою розвитку проголошувався приватний сектор, який функціонує на базі вільних ринкових відносин. У зв'язку з цим рекомендувалося звести до мінімуму домінуючу пряму участь держави в економічній діяльності, змінивши її на непрямі методи регулювання процесів розвитку. Висувалося завдання — модернізувати національну економіку з метою підвищення її конкурентноздатності на світовому капіталістичному ринку. Для цього пропонувалося відмовитись від політики жорсткого протекціонізму і підтримки тих галузей національного виробництва, рівень конкурентноздатності яких не відповідає вимогам світового ринку. Проголошувалася політика «відкритих дверей» для транснаціональних корпорацій та іноземного капіталу у всіх його формах.

На основі цих рекомендацій було вироблено монетаристську економічну модель, яка включала:

- курс на створення максимально сприятливого інвестиційного клімату, «відкритих дверей» для іноземного капіталу;
- домінуючу роль в економічному розвитку приватного капіталу, який функціонує в умовах вільної гри ринкових сил;
- згортання сфер діяльності державного сектора або різке його обмеження інфраструктурними галузями;
- відхід від політики диференційованого митно-тарифного захисту внутрішнього ринку і місцевого виробництва; курс на всебічний роз-

руху, які формально не входили до Народної єдності, втілювали в життя авантюристичні плани встановлення соціалізму: захоплювали маєтки, промислові підприємства, створювали «індустріальні зони» з «владою трудящих». Ще з 1971 р. соціалісти висунули гасло збройного захоплення влади, а у 1972—1973 рр. створювали паралельні збройні структури. Країні загрожувала небезпека громадянської війни.

* Експерти запропонували провести лібералізацію цін, скасувати заборони на підприємницьку діяльність, запровадити сприятливу податкову систему, денационалізувати підприємства, суттєво скоротити державні витрати, встановити реальний обмінний курс песо щодо долара.

виток експортних галузей на основі так званих «порівняльних витрат виробництва», тобто імпортного контролю;

— в соціальному плані — замороження соціальних витрат, у тому числі жорстокі репресії за виступи проти політики уряду.

Після приходу до влади хунта на чолі з Піночетом на основі цієї моделі приступила до оздоровлення національної економіки й виправлення помилок, яких припустились спочатку демохристияни, а потім і Народна єдність. І їй вдалося справитися з проблемами розвитку країни. Однак протягом останніх 16 років Чилі довелося пройти через важкі кризові ситуації нестабільності. Перша криза почалася одразу ж після перевороту і була пов'язана з приватизацією. Цей процес проходив з величезними труднощами, оскільки переважна частина фабрик і заводів функціонувала за рахунок державних дотацій і була дуже неефективною. Коли ж відкрились двері для імпортних товарів, місцева індустрія виявилася неспроможною конкурувати з ними, що спричинило масові банкрутства і 30%-не безробіття.

Нові труднощі приніс 1982 рік. Падіння цін на основні види традиційної чилійської сировини було вирішено подолати за рахунок встановлення нового, значно більшого, але реалістичного курсу долара по відношенню до чилійського песо. Рівень купівельної спроможності населення різко знизився. Багато підприємств збанкрутіло після «шокової терапії»^{*}. Однак поступово становище стабілізувалося, оскільки курс Піночета на зростання експортних можливостей країни виявився успішним.

Проводилася політика демонтажу державного сектора. Промислові підприємства передавалися приватним інвеститорам. Так, переважну більшість з них в обробній промисловості було продано місцевим фінансовим групам та іноземним фірмам за так званими «цінами реалізації». У 1974—1978 рр. колишнім володарям були повернуті 294 раніше націоналізовані підприємства, а ще 200 — були продані з торгів за зниженими цінами⁶. 112 державних підприємств продали за 290 млн. доларів, хоч балансова вартість тільки 21 з них становила 300 млн. доларів. В цілому приватному сектору були продані за зниженими цінами активи державних промислових фірм на суму 1,5 млрд. доларів⁷.

Державна корпорація КОРФО, яка відігравала за часів С. Альенде ключову роль у структурній перебудові економіки, зазнала значних змін: у її власності залишилося лише декілька компаній (нафтова, вугільна, металургійна, цукрова). Однак згодом процес деприватизації захопив і їх — значна частина акцій цих компаній перейшла до рук приватних інвеститорів.

Важливим каналом нагромадження капіталу у приватному секторі стали також заходи уряду по реорганізації та оздоровленню підприємств за рахунок державних коштів, після чого вони поверталися приватним власникам. Було встановлено порівняно низькі тарифні ставки за послуги виробничій інфраструктурі, що стало додатковим джерелом нагромадження капіталів приватними фірмами. Імпортні мита були зменшені військовою хунтою до рівня 10%. Споживання імпортних товарів значною мірою здійснювалося за рахунок розширення системи закупівель у кредит, що збагачувало внутрішній ринок⁸.

Хунта вжила заходів для реорганізації сільського господарства. Було припинено кооперативний рух і наділення найбільш бідних селян землею та сільгоспмашинами. Поновлювалися у правах великі землевласники, сільська і торговельно-посередницька буржуазія. Було взято курс на розширення експортного виробництва сільськогосподарської

^{*} Протягом 1982—1983 рр. змінилося 7 міністрів фінансів.

⁶ Mercurio', Santiago de Chile.— 1979.— 3 de mayo.

⁷ Hoy, Santiago de Chile.— 1979.— 23 de agosto.

⁸ Financial Times.— 1980.— 25 June.

продукції. Протягом 1976—1980 рр. посівні площі під 14 основними продовольчими культурами (в основному зерновими) скорочувалися щорічно приблизно на 17%, зате щорічно зростали площі під бавовником та іншими технічними культурами⁹.

Відводячи державному сектору допоміжну роль, військова хунта взяла курс на широке співробітництво з іноземним капіталом. У 1974 р. Чилі вийшла з Андського пакту, перебування в якому не відповідало політиці уряду щодо іноземного капіталу. Цей крок стимулював широкий приплив до країни іноземних інвестицій. Відповідно до прийнятого в 1974 р. закону «Про режим іноземних інвестицій» іноземні інвестори одержали право на прибутки без будь-яких обмежень, а також податкові, митні та інші пільги. Був заснований спеціалізований банк розробки проектів, який постачав іноземних вкладників проектною документацією. Для встановлення безпосередніх контактів з іноземними фірмами, надання їм відповідної економічної інформації та ознайомлення з інвестиційним «кліматом» щорічно проводилися «форуми інвеститорів».

Це дало відчутні результати. Протягом 1974—1984 рр. в економіку країни були вкладені 2,26 млрд. доларів, з них $\frac{3}{4}$ становили інвестиції США, які пішли головним чином у гірничорудну промисловість. При цьому основні мідні рудники залишилися в руках держави. Іноземні капіталісти значно розширили пошуки нових родовищ міді у північних провінціях країни, а також нафти на континентальному шельфі та інших корисних копалин.

В обробну промисловість пішла відносно невелика сума іноземного капіталу. Протягом 1974—1981 рр. Комітет по іноземних капіталовкладеннях затвердив інвестиційні проекти на суму 417 млн. доларів¹⁰. Це пояснюється тим, що попит на готову продукцію у країні задовольнявся за рахунок її імпорту, обсяг якого у 1981 р. становив 1,8 млрд. доларів, або понад 25% вартості всієї продукції місцевої обробної промисловості¹¹.

Уряд заохочував створення змішаних підприємств. У 1974—1981 рр. Комітет по іноземних капіталовкладеннях схвалив 726 проектів на загальну суму 6,4 млрд. доларів¹².

Найбільший інтерес іноземний капітал проявив до експортних галузей промисловості — целюлозно-паперової, рибної, деревообробної. Так, у 1974—1981 рр. іноземні інвестиції в рибну промисловість становили 81 млн. доларів, з них 47 — в окремі проекти¹³.

Таким чином, уряд Піночета вирішував економічні проблеми країни переважно за рахунок іноземного капіталу. Наприкінці 70-х років тільки 30% інвестицій у промисловість здійснювалося за рахунок власних коштів підприємств, 13 — за рахунок місцевого позичкового ринку, на частку іноземних кредиторів припадало 57%.

Ринкова економіка створила сприятливі передумови для консолідації та зміцнення місцевого капіталу. За рахунок купівлі державних підприємств та майна за відносно низькими цінами, спекулятивних операцій на фондовій біржі та в банківській сфері, переваг та пільг при одержанні кредитів від міжнародних валютно-фінансових закладів та іноземних приватних банків національні чилійські фінансові об'єднання набрали сили, почали на рівних співробітничати з іноземним капіталом, а подекуди і диктувати свої умови на ринку капіталів країни. Іншим джерелом нагромадження стали для чилійських фінансових установ високі процентні ставки на банківські позички — 30—40%.

⁹ Bank of London and South America Review.— 1982.— Vol. 16.— N 1/82.— P. 29.

¹⁰ Chile for Investors, Santiago de Chile.— 1982.— P. 31.

¹¹ Industry Chile, Santiago de Chile.— 1982.— P. 8.

¹² Chile for Investors.— 1982.— P. 31.

¹³ Fishing in Chile, Santiago de Chile.— 1982.— P. 8.

Характерно, що іноземні кредити надавалися передусім місцевим фінансовим групам. У 1976—1978 рр. зарубіжні банки виділили для промислового розвитку країни 1,1 млрд. доларів, з них 511 млн. (46%) — одержали 70 підприємств, які контролювалися місцевими фінансовими групами¹⁴.

1973 р. на ринку позичкового капіталу 4 місцеві групи контролювали 45% всіх банківських позик у країні¹⁵. Місцеві фінансові групи поступово почали набирати сили. В 1979 р. 3 групи (Ларріна, Віале та Латте) контролювали 46% активів 250 великих приватних підприємств¹⁶.

Однак такі жорсткі заходи уряду не одразу привели до стабілізації економіки. В середині 70-х років обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) Чилі скоротився на 13% і до 1980 р. зростав дуже повільно.

Продовжувалася мілітаризація країни, зміцнювався репресивний апарат. Тільки протягом 1975—1979 рр. на закупівлю зброї витрачено 2,7 млрд. доларів, на які були закуплені 3 підводні човни, понад 70 бойових літаків, бронетранспортери, артилерійські гармати, протитанкові та протиповітряні ракети тощо¹⁷.

На початку 80-х років у найбільших центрах світової економіки знову почалася чергова криза, яка позначилася й на Чилі. Спроби забезпечити стабільне функціонування господарства на основі всебічного форсування експорту зазнали невдачі через падіння попиту на чилійські товари у країнах розвинутого капіталізму і встановлення ними митних бар'єрів з метою захистити власні ринки від товарів з країн, що розвиваються.

За рахунок ринкової економіки шляхом форсування імпорту довелося заплатити велику ціну: в умовах загострення іноземної конкуренції посилювався процес розорення місцевих власників. Лише у 1980 р. збанкрутіло 20% дрібних підприємств, інші різко згорнули свою діяльність¹⁸. Цей процес продовжувався: в 1980 р. в країні збанкрутіло 427 компаній, 1981 — 500, у 1982 р. — 800¹⁹.

У цих умовах уряд А. Піночета, намагаючись оздоровити державний бюджет й ослабити інфляційний процес, вдався до скорочення державних витрат, у тому числі й на соціальні потреби. Скорочення дефіциту держбюджету з 5% від ВВП у 1984 р. до 4,5% — у 1987 р. негативно вплинуло на платоспроможність широких мас, однак у цілому сприяло виходу економіки країни з кризи і створенню передумов для її стабільного розвитку.

З метою вберегти національну фінансову систему від потрясінь Центральний банк Чилі почав надавати «надзвичайні позики», дозволив перекази на свої рахунки прострочених банківських зобов'язань, ввів державну гарантію депозитів приватних банків тощо. Для цього держава виділила до середини 80-х років 6 млрд. доларів²⁰.

Для регулювання зовнішньоторговельних операцій було підвищено розміри імпортного мита до 20%, знижено експортні податки та девальвовано національну валюту — з 39 песо за 1 долар у 1980 р. до 170 песо — у 1985 р. Зниження експортного мита та девальвація песо створили сприятливі передумови для розширення експортних операцій. Управління по сприянню розширенню експорту разом з Комітетом Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДС) заснували спеціалізований банк розробки проектів й спрямували зусилля

¹⁴ Boletín de exterior, Santiago de Chile.— 1980.— N 40.— P. 49.

¹⁵ Chile-America.— 1980.— N 62—63.— P. 64.

¹⁶ Cuadernos políticos, Mexico.— 1979.— N 22.— P. 66.

¹⁷ International Financial Statistics.— 1980.— Vol. 35.— N 100.— P. 118.

¹⁸ El Mercurio.— 1985.— 3 de enero.

¹⁹ Chile-America.— N 74—75.— P. 21.

²⁰ Partido Comunista de Chile, Boletín de exterior.— 1985.— N 73.— P. 34.

на активізацію діяльності інвесторів. Так, у 1982 р. зарубіжним компаніям було запропоновано 50 проектів, реалізація яких забезпечила приплив до країни 600 млн. доларів у вигляді прямих іноземних капіталовкладень та 250 млн. доларів — у формі позичкового капіталу. Іноземні монополії взяли участь у реалізації 636 проектів, вклавши в них 1,3 млрд. доларів. Близько 80% цієї суми припадало на капітал США. Державна нафтова корпорація ЕНАП уклала угоду з американськими компаніями на проведення нафторозвідувальних робіт на площі 9 млн. га на півдні країни.

З метою пом'якшення проблем зовнішнього боргу військова хунта вдалася до його дефінасування шляхом відстрочки платежів та одержання нових позик від Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, приватних іноземних банків. Тільки протягом 1980—1985 рр. іноземні банки надали з цією метою нові позики на суму 11 млрд. доларів²¹. До кінця 80-х років в структурі державної заборгованості 70% припадало на державні гарантії по зовнішній заборгованості приватного сектора. Крім цього, для сплати зовнішнього боргу було вирішено розпродати цінні державні папери на фондовій біржі США за зниженим курсом (60—70% номіналу), що також дало свої результати.

Починаючи з 1984 р., економіка Чилі стабілізувалася, а з 1988 р. її розвиток активізувався і триває донині. Однак за успіхи, як відомо, треба платити.

Економічна політика Піночета була не просто жорсткою, а лютою, і соціальна ціна стабільності виявилася зависокою. Зовнішнє благополуччя забезпечувалося шляхом репресивних заходів, які розв'язали руки підприємцям для масових звільнень та заборон на страйки. Було закрито нерентабельні виробництва, удвічі скорочено кількість робітників, приречено на вимирання цілі заводські селища. Високою була політична ціна за процвітання: військова хунта на чолі з генералом А. Піночетом скасувала всі громадянські свободи, розпустила Національний конгрес, оголосила поза законом політичні партії Народної єдності, припинила діяльність інших громадських організацій. Порушення прав людини мали масовий характер. Досі не з'ясовано долю 682 осіб, які пропали безвісти, 1134 чол. загинули від рук агентів диктатури*, 1300 чол. подали позови до суду за те, що зазнали тортур, а 38 496 чол. були заарештовані²². Але, на жаль, це ще не все. Зовсім недавно виявлено цілі могильники невідомих жертв. Водночас слід зазначити, що відомості лівих сил про мільйонні жертви військової хунти не підтвердилися.

Благополучні цифри розвитку — це лише фасад будівлі чилійської економіки. 5 млн. чилійців (з 12-ти) перебувають за межею бідності. В країні посилюлася поляризація — соціальна, економічна, географічна. Рік у рік скорочуються асигнування на соціальні потреби. З 1975 р., зокрема, соціальні витрати на душу населення скоротилися на 30%. Доход на душу населення з 1980 р. по 1989 р. зріс на 1,2%. Однак його розподіл дуже нерівномірний. У 20% населення (найбільш багатих) він різко зріс, а у 80% населення — різко знизився. Бідняки з приміських зон незадоволені. Раніше, за часів С. Альєнде, розповідають вони, були черги за продовольством, але багатьох товарів не було в продажу. Тепер усе є, але платні вистачає лише, щоб не померти з голоду.

У 1983 р. Чилі імпортувала зернові на 300 млн. доларів, хоч можливості країни дозволяли прогодувати себе й ще принаймні пів-Америки. До лав безробітних потрапило 6,5% працездатного населення, але дуже багато частково безробітних. У першому півріччі 1990 р.

²¹ *Exelcior*.— 1986.— 22 de noviembre.

* Ліві сили називають число жертв 7 і, навіть, 9 тис. чол.

²² *Новое время*.— 1990.— № 1.— С. 13.

інфляція становила 11,2%, а до кінця року — вже 25%. ВВП зріс у 1990 р. на 3—4%. Активне сальдо в торгівлі становило 913 млн. доларів. Загальна сума зовнішнього боргу Чилі — найбільша в Латинській Америці щодо ВВП — 17 млрд. доларів²³.

Один з авторів чикагської школи М. Фрідман пояснює це тим, що розроблена для Чилі модель може давати збої, оскільки вона «розрахована на демократичну країну»²⁴. Соціальна та політична невдоволеність населення проявилася в «дні національного протесту» — 24 березня та 11 травня 1983 р., а також під час проведення плебісциту в жовтні 1988 р. й виборів у грудні 1989 р. Піночет був змушений передати владу цивільним.

Вибори для лівих сил закінчилися в цілому невдало: компартія одержала лише два місця у палаті депутатів і жодного — в сенаті.

Для нового президента Чилі Патрісіо Ейлвіна, лідера ХДП, важливо вирішити непрості завдання: зв'язати воедино політичний плюралізм і економічну стабільність; відновити політичні інститути, віру народу в справедливість і впевненість у своєму майбутньому; з допомогою «відкритої і конкурентноспроможної економіки» зберегти всі досягнуті успіхи і виробити справді життєву модель розвитку з урахуванням економічних і соціальних факторів. Новий президент хоче довести, що демократія не тільки не заперечує стабільності, а є найважливішою передумовою дальшого успішного розвитку країни*.

Отже, як бачимо, і чилійський досвід не дає відповіді на питання, як поєднати суворі закони ринку з принципами соціальної справедливості? Розв'язання наших внутрішніх гострих проблем залежить від нас самих. Ніякий чужий досвід не замінить власного.

Одержано 29.02.91.

Чому Сальвадор Альенде, підтриманий на виборах більшістю чилійців, втратив владу? Чому генерал Піночет порівняно легко її захопив і успішно керував країною майже 20 років? Хто ж такий Піночет — тиран, диктатор чи розумний політик, тонкий психолог і передбачувальний економіст? Насправді чи Піночет залишив громадянську процвітаючу країну?

²³ El Mercurio.— 1990.— 10 de noviembre.

²⁴ The Nation.— 1989.— N 11.— P. 34.

* А що ж ліві сили? Вони знову відповідають терором. Лівацька організація «Фронт Мануеля Родригеса», до якої входить 7 бойових угруповань (2700 озброєних екстремістів), з березня 1990 р. до травня 1991 р. здійснила 160 терористичних актів. 1 квітня 1991 р. вони вбили сенатора Хайме Гусмана, відомого своїми правими поглядами. На його похованні був присутній А. Піночет. Багатотисячний натовп скандував: «Піночете, прийди до нас!», «Піночете, порятуй націю!» (Exelciog.— 1991.— 10 de junio).